د افغانستان اسلامي جمهوریت

د علومو اکاډمي

د بشري علومو معاونیت

د ژبو او ادبیاتو مرکز

د پښتو ژبې او ادبیاتو انستیتوت

پښتو لهجوي قاموس

څلورم ټوک

(کندهار، زابل، ارزګان، پکتیکا)

کال: ۱۳۹۸ل

بسم الله الرحمن الرحيم

پښتو لهجوي قاموس (څلورم ټوک)

(کندهار، زابل، ارزگان، پکتیکا)

مهتمم: څېړنیار مطیع الله ساحل

خپروندی: د علومو اکاډمي د ژبو او ادبیاتو مرکز، د پښتو ژبې او ادبیاتو انستیتوت

د چاپ کال: ۱۳۹۸ل / ۲۰۱۹ز

د چاپ شمېر: ۱۰۰۰ ټوکه

کمپوز او ډیزاین: اکمل بها

د چاپ ځای: څپاردهي صنعتي مطبعه

د چاپ ټول حقوق د افغانستان له علومو اکاډمي سره خوندي دي

د سر خبرې

مخکې له دې چې د پښتو لهجوي قاموس په اړه څه ووایو، مناسبه ده چې د قاموس په باب څو لنډو ټکو ته نغوته وکړو:

قاموس عربي کلمه او جمع یې قوامیس ده. لغوي معنا یې سیند، د سیند منځ، د سیند تل، د سیند ژور ځای او لوی سیند ده او په اصطلاح کې د لغاتو تدوین شوي کتاب ته وايي، یعنې قاموس په حقیقت کې د یوې ژبې د لغتونو ټولګه ده. په انګرېزي ژبه کې د قاموس معادلې کلمې (Dictionary) او (Vocabulary) دي.

قاموس هغه کتاب ته وايي چې په هغه کې د یوې ټاکلې ژبې کلمې چې په عمومي ډول د الفبا په ترتیب سره تنظیمېږي، راغلې وي او د دغو کلمو معناوې په کې بیان شوې وي. همدارنګه هغه کتاب چې په هغه کې د یوې ژبې د کلمو د یوې یا څو خارجي ژبو معادلې او مترادفې کلمې راغلې وي، هم قاموس بلل کېږي.

دغه رنګه قاموس هغو کتابونو ته هم وايي چې په هغو کې د یوې ټاکلې علمي، فني یا مسلکي رشتې اصطلاح ګانې د الفبا په ترتیب سره تنظیم شوې وي او په یوه مناسبه طریقه او میتود سره د هغوی په اړه تعریفونه او توضیحات ورکړل شوي وي او یا په بهرنۍ ژبه د هغوی معادل ورسره راوړل شوې وي.

په قاموسونو کې د یوې ژبې پر اصلي لغاتو سربېره مستعار، مترادف، دخیل، متضاد، اشتقاقي او ترکیبي وییونه راتلای شي. قاموسونه بېلابېل ډولونه لري، لکه: تشریحي، یو ژبی، دوه ژبي او څو ژبي قاموس، خو څرنګه چې آره موضوع لهجوي قاموس دی؛ نو ځکه دغه بحث نور نه اوږدوو.

د یوې ژبې قاموس هماغومره اهمیت لري، په کومه کچه یې چې د هغې ژبې ګرامر لري.

دا یوه جوته خبره ده چې د نړۍ ژبې لهجې او لهجوي توپیرونه لري، خو د دوی ترمنځ غټ توپیر دا دی چې ځینې ژبې لږې او ځینې ډېرې لهجې لري.

په یوه ژبه کې د لهجو رامنځ ته کېدل بېلابېل لاملونه لري چې موږ دلته پرې نه غږېږو، خو هغه څه چې په اړه یې څه ویل اړین دي، هغه په ژبې پورې اړوندې لهجې دي.

لهجه د یوې ژبې ځانګړی فورم دی چې په یوه ځانګړې جغرافیايي سیمه کې ویل کېږي، ګرامري او لغوي جوړښت یې له معیاري ژبې سره توپیر لري.

دا یوه طبیعي خبره ده چې د انساني ژوند له تحولاتو سره سم په ژبه کې هم بدلون منځ ته راځي چې ټولنیز تحولات د ژبې په ستره لمن کې خپلې اغېزې ښندي، دا په دې معنا ده چې ژبه له ټولنې سره ټینګې او پخې اړیکې لري. دا اړیکې دې ته زمینه برابروي چې د وخت په تېرېدو سره د ژبې په لهجو کې هم تغییر او بدلون

راشي او هغه پرګنې چې بېلابېلې لهجې کاروي، يوې معياري ژبې ته مخه کړي، پر دې بنسټ لهجوي پانګه خپله لمن رانغاړي او د پراخوالي پر ځای د تنګوالي پر لوري پل ږدي، په دې معنا چې د لهجې کاروني پر ځای معياري ژبه رامخې ته کېږي. دا کار که له يوې خوا په ليکنه کې ګډوډي له منځه وړي، نو له بلې خوا ځينې هغه لهجوي توکي او عناصر هم چې په ژبه کې لږ کارېږي له هېرېدو سره مخامخ کوي. همدا لامل دی چې ژبپوهان هڅه کوي لهجوي قاموسونه وليکي چې د يوې ژبې د اړوندو لهجو لغتونه او اصطلاحګانې له ورکېدو څخه وژغوري. دا کار که له يوې خوا د ژبې زېرمې له ورکېدو څخه ژغوري، نو له بلې خوا د اړوندې څانګې مينه والو، څانګوالو پوهانو او ګرامر ليکوالو ته وړ مواد په لاس ورکوي.

نړيوالو دا کار ډېر پخوا پيل کړی دی او اوس هم د ورته چارو په ترسره کولو بوخت دي. بايد ووايو چې دا او دې ته ورته علمي چارې اکاډميک او علمي مرکزونه تر سره کوي، همدې اصل ته په پاملرنه د افغانستان د علومو اکاډمۍ وپتېيله چې د ژبو او ادبياتو مرکز د پښتو ژبې او ادبياتو انستيتوت بايد دې درانه کار ته اوږه ورکړي. د پښتو ژبې او ادبياتو انستيتوت د همدې پرېکړې پر بنسټ دغه غوښتنه ومنله او عملاً يې کار پيل کړ، د دې انستيتوت استادانو او پوهانو لومړی سهيل ختيځو او ختيځو ولايتونو ته، ورپسې مرکزي ولايتونو ته او په دريم ځل جنوب لويديځو ولايتونو ته رسمي سفرونه وکړل، په ترخو او ترينګلو شرايطو او ډېر لنډ او تنګ وخت کې چې هېڅ ډول اړين امکانات يې په واک کې نه وو، په کليو او بانډو کې يې د ژبنيو توکو د راټولولو چارې پيل کړې، څومره يې چې له لاسه کېدل، هماغومره مواد يې را ټول او کار يې پرې وکړ او د چاپ لپاره يې چمتو کړل، موږ دا نه وايو چې زموږ دا کار به نيمګړتيا ونه لري، مشهوره مقوله ده چې وايي: ((که غواړې بې عيبه ليکنه وکړې، نو هېڅ به هم ونه ليکې)) خو د خوشحالۍ خبره دا ده چې د پښتو ژبې او ادبياتو د انستيتوت څېړونکو او پوهانو د يوه ډېر مهم او اړين کار بنسټ کېښود، هغه دا چې د دوی له خوا د لومړي ځل لپاره د پښتو لهجو د راټولولو او څېړنې لړۍ پيل شوه.

د يادونې وړ ده چې د پښتو لهجوي قاموس پرمختيايي پروژه په ۱۳۹۰ لمريز کال کې پيل شوې چې مالي امکاناتو او امنيتي شرايطو ته په کتو سره يې چارې د هېواد په بېلابېلو ولايتونو کې په اوږد مهاله بڼه پرمخ روانې دي.

د دغه لهجوي قاموس د موادو په راټولولو کې پر بېلابېلو سيمو سربېره د پښتنو سترې قبيلې هم په پام کې نيول شوې دي او د هرې قبيلې لهجه د هغوی له تلفظ سره سمه خوندي شوې ده، د مثال په توګه که په شرقي حوزه کې (پښتو) ته (پخه) يا (خپه) ويل شوې، نو د (خپه) يا (پخه) په بڼه ثبت شوې او که په غربي حوزه کې پښتو ته (پشتو) يا غږ ته (ژغ) ويل شوی، نو هلته د اکاډمۍ د نورو متخصصو استادانو تر څنګ د دغه مرکز د دوو لويو ژبپوهانو څېړنپوه دوکتور خليل الله اورمړ او پوهاند

دوکتور مجاور احمد زيار په ګډون په يوه غونډه کې چې د هرې سيمې څانګوال په کې موجود وو، تر ډېرو خبرو اترو او علمي دلايلو وروسته د ژبپوهنې د اساساتو او قوانينو پر اساس يې په دې پرېکړه وکړه چې د دغو سيمو په لهجو کې به د (پښتو) کلمې ته (پښتو)، خو په ليندیو کې (پشتو) او ګرافيمي بڼه به يې (pašto) ليکل کېږي او همداسې د (وږمې) کلمې ته په لهجه کې (وږمه) خو په قوس کې (وژمه) (wažma) وليکل شي او ټول دغه ډول اختلافي موارد يا د (ږ) او (ښ) اوازونه دې پر دغو لهجو کې په (ẓ -ž) او (ṣ -š) وليکل شي چې په دې خبره ټولو استادانو او متخصصينو هوکړه وکړه د استادانو دغه کار په دې نيت شوی چې هم يې له معيار سره توپير جوت شي او هم هغه اصلي او سوچه اصالتونه او وينګونه يې خوندي شي، خو يوه خبره بايد هېره نه کړو چې دا کار د لهجو د ښودلو لپاره شوی، د کلمې آره بڼه او معياري حالت خوندي ساتل شوی دی.

په هر حال، دغه قاموس په الفبايي سيستم ترتيب شوی او د هرې کلمې تلفظ په فونيميکي الفبا هم ليکل شوی دی، دا کار د دې لپاره شوی چې لوستونکي يې د لوستلو پر مهال له ستونزو سره مخامخ نه شي او همدارنګه څېړونکو او مينه والو ته د څېړنې پر مهال اسانتياوې برابرې شي. په دې ځای کې پر ځای بولو د هغو ښاغلو څېړونکو نومونه ياد کړو چې د هېواد د جنوب لويديځو ولايتونو او سيمو ((کندهار، زابل، ارزګان، پکتيکا)) پښتو لهجې يې را ټولې کړې او په څلورم ټوک کې يې چاپوو، هغه ښاغلي: څېړنپوه مولاجان تنيوال، څېړنوال زکريا ملاتړ، څېړنيار شريف الله دوست او څېړنيار فضل الرحمن عليزی دي چې په ډېر زيار او زحمت سره يې د دغو سيمو مروجې لهجې را ټولې کړې او دا دی ستاسې په مخ کې دي چې د پښتو ژبې او ادبياتو انستيتوت د دغو پوهانو او څېړونکو د زيار او هڅو ستاينه او درناوی کوي، خو وړاندې تر دې چې تاسو ته د قاموس د لوستلو بلنه درکړي اړينه بولو چې د څو ضروري خبرو يادونه وکړو:

لکه څنګه چې پوهېږئ دا قاموس يو لهجوي قاموس دی او د کندهار، زابل، ارزګان او پکتيکا ولايتونو د هر يو ولايت د شپږو لويو قبيلو چې په ټوله کې څلرويشت قبيلې کېږي، لهجې په کې خوندي شوې دي، خو تر لهجو وړاندې يو کالم معياري لغتونه دي او دا نور کالمونه د همدغو لغتونو پر اساس له غږ سره خوندي شوي دي چې بې له شکه په دې ځای کې به لږو ډېرې تېروتنې او کمۍ وي، خو هغه څو لاملونه لري، لومړی دا د لهجو د خوندي کولو لپاره چې کوم لابراتوار او وسايل اړين دي اصلاً په افغانستان کې نشته او زموږ څېړنيزو کارډلو په ساحو کې پر ګرانو مرکچيانو د يوې لهجې د لغتونو د بيا بيا تکرار سره په ريکارډرونو کې هم اوازونه ضبط کړي، خو هغه کوچني او تخصصي توپيرونه چې بايد د يوه سيستم په وسيله جلا شي، له بده مرغه چې نشته. دوهم لامل يې د

کار لپاره ډېر لږ وخت او په ټوله معنا له کليوالو خلکو، مشرانو، ځوانانو، ښځو او... سره مرکې وې چې په هغې کې هم ځينې ستونزې چې له امنيتي برخې را واخله تر فرهنگي، کلتوري او سنتي برخې پورې موجودې وې.

د دې تر څنګ ځينې نورې لويې او کوچنۍ ستونزې هم وې چې دې کار ته يې لږو ډېرې ربړې را پيداکړې وې، خو بيا هم وايو چې زموږ لپاره اصل معيار دی او لهجه څنګه چې تلفظ شوې په ټولې امانتدارۍ هماغسې خوندي شوې او هېڅ ډول لاسوهنه په کې نه ده شوې. هيله ده چې د دې برخې څانګوال به د بخښنې تر څنګ خپله هر ډول همکاري له موږه نه سپموي، نور نو ستاسو په مخ کې نه خنډ کېږو د قاموس لوستلو ته مو را بولو.

په درنښت

د پښتو ژبې او ادبياتو انستيتوت